

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Número 3, 2012 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI 10.2436/20.3001.02.47 | P. 29-44
Data de recepció: 5/07/2011 / Data d'admissió: 12/12/2011
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

J

Jaume Miravittles i el marxisme: un itinerari del segle xx

Enric Pujol

Grup de Recerca «Manuscripts».
Universitat Autònoma de Barcelona
epujolc@gmail.com

resum

Aquest article se centra en la figura i la trajectòria política de l'escriptor i periodista Jaume Miravittles i Navarra (Figueres, 1906 – Barcelona, 1988). Fou un intel·lectual i polític que seguí un itinerari molt representatiu d'una certa esquerra europea que, formada en el si del leninisme, progressivament marcà distàncies amb el sovietsisme, fins arribar a una crítica profunda del marxisme polític. Tingué un paper destacadíssim durant la guerra civil del 1936-39, al capdavant del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. A partir del 1939, ja en l'exili, es convertí en un dels principals dipositaris de la memòria popular d'aquell període bèl·lic i revolucionari; un paper que es veié reforçat arran del seu retorn a Catalunya el 1963.

paraules clau

Leninisme, avantguardisme, Salvador Dalí, Bloc Obrer i Camperol, Esquerra Republicana de Catalunya, guerra civil, Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, exili, guerra freda, historiografia, pensament polític.

Un personatge emblemàtic

Jaume Miravittles i Navarra (Figueres 1906 – Barcelona 1988) és una figura intel·lectual de primer ordre que encara avui no té el reconeixement que es mereix. Més enllà dels cercles especialitzats, és conegut sobretot pel fet d'haver estat el cap del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil del 1936-39; un organisme al qual tothom (àdhuc els adversaris) reconeix la bona feina que va fer. Així mateix, el seu nom és força familiar als interessats per l'art contemporani i pel moviment surrealista, pel fet d'haver estat amic personal de Salvador Dalí, figuerenc com ell, i haver col·laborat estretament amb el pintor d'ençà dels anys quaranta, fins al punt d'haver-se convertit en un dels seus publicistes principals. Fins i tot té un cert prestigi com a periodista, atesa la seva extensa producció en aquest àmbit, que

comprèn més de 10.000 articles, repartits en diferents mitjans de comunicació d'Europa i Amèrica¹.

Però rarament és considerat com un intel·lectual o pensador polític important del seu temps. I el cert és que Miravittles té una producció escrita ben rellevant i la seva trajectòria intel·lectual i política és molt reveladora dels avatars i contradiccions propis del segle XX. En aquest sentit, la relació que va mantenir amb el marxisme és altament representativa de l'evolució que aquest corrent de pensament seguí a l'Europa del seu temps. Format en el si del leninisme antiestalinista des de la seva joventut, marcà distàncies amb els partits de filiació marxista durant la Guerra Civil del 1936-39, per sostenir, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, una decidida opció proatlantista i antisoviètica. Aquesta trajectòria, no pas gens rara a l'Europa de l'època de la postguerra mundial, el convertí, quan va retornar a Catalunya, en una *rara avis* en un context marcat pel la lluita antifranquista i per l'hegemonia, en aquest bloc opositor, dels partits marxistes i comunistes. Ara bé, malgrat els canvis que experimentà el seu pensament i les filiacions polítiques que escollí, algunes de les principals formulacions bàsiques del marxisme les mantingué de per vida.

La seva formació marxista-leninista

L'assumpció del leninisme per part del jove Miravittles anà estretament vinculada a la seva adscripció als pressupòsits artístics avantguardistes. No ha de sobtar gaire aquest maridatge entre aquests dos moviments, ja que compartien el que en podríem dir l'«estètica de la provocació», molt temptadora per a un jove inquiet com era ell. Fou ja a la seva Figueres natal que va poder entrar en contacte directe amb un i altre corrent.

Pel que fa a l'adopció del seu posicionament polític, hi jugà un paper molt important l'empordanès Martí Vilanova, que, pels volts del 1921, organitzà un dels primers nuclis leninistes que es coneixen, amb un inequívoc caire sobiranista. En aquest primer nucli ja hi havia Miravittles, que aleshores tenia uns catorze anys, i també Salvador Dalí, que en tenia disset. El trasllat de Miravittles a Barcelona per estudiar a l'Escola d'Enginyers li va permetre organitzar-se amb els nuclis independentistes afins a Francesc Macià. La seva activitat antidictatorial li valgué ésser empresonat el 1924 i patí un consell

¹ Ramon Batalla li ha dedicat la seva tesi doctoral. Un tast de la seva investigació es pot trobar dins de R. PASCUET i E. PUJOL (dir.), *La revolució del bon gust. Jaume Miravittles i el comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona: Viena Edicions, 2006. D'altres autors, en aquesta mateixa obra, tracten la resta de facetes del personatge.

de guerra amb condemna de dos anys de presó, que només va poder eludir amb el seu exili a l'Estat francès. Fou des d'allà que participà en el complot de Prats de Molló del 1926. Va ser processat junt amb la resta d'implicats, però aconseguí no ser expulsat del país com els altres, al·legant la seva condició d'estudiant.

Aquest exili, en bona part parisenc, fou decisiu perquè pogués conèixer directament l'avantguarda artística del moment i, de manera especial, els promotors del moviment surrealista. Anteriorment és possible que ja s'hagués familiaritzat amb alguns dels pressupòsits de l'avantguarda gràcies a la seva amistat amb Dalí i al fet de viure en una Barcelona que no era pas aliena, pel que fa a les inquietuds artísticoliteràries, al signe dels temps². Fou a París, però, que es féu amic «força íntim» de Robert Desnos, que va poder conèixer André Breton, Louis Aragon, Philippe Soupault, Tristan Tzara i André Cayatte. No ha de sobtar, doncs, que Miravittles fos de les poques veus que van donar suport al *Manifest groc o Manifest Antiartístic Català* (1928), signat pel seu amic Dalí, per Sebastià Gasch i per Lluís Montanyà, i considerat com «la proclama més important que va donar l'avantguarda catalana històrica»³. Aquell mateix any publicà també, en *La Nova Revista*, «Notes a l'entorn de l'art d'avantguarda. Miró, Dalí, Domingo» i l'any següent, el 1929, participà en la pel·lícula de Luis Buñuel i Salvador Dalí, *Un chien andalou*, la principal manifestació del surrealisme filmic⁴.

El novembre del 1930, quan retornà a Catalunya, fou empresonat i no sortí fins al març de 1931, després d'una forta campanya popular. Constituït oficialment el Bloc Obrer i Camperol per aquelles dates (partit leninista no vinculat ni al PCE ni a la Internacional Comunista), ell es convertí en un dels publicistes principals del grup. En aquests moments es fa molt evident la influència que va rebre del principal dirigent del grup, Joaquim Maurín. El mateix Miravittles féu explícit aquest mestratge i en un dels seus textos, *El ritme de la revolució* (1933), el va reconèixer com a guia polític i intel·lectual, cosa que no ha de sorprendre perquè Maurín fou un dels teòrics marxistes més importants del primer terç de segle. En diferents escrits, sobretot al llibre *De la monarquia absoluta a la revolució socialista* (1932) i a l'article «Las tres etapas de la cuestión nacional», aparegut en *La Batalla* (16-VII-1931), Maurín exposà la seva concepció sobre el procés revolucionari que es fonamentava en tres fases clarament

2 *Avantguardes a Catalunya 1906-1939*. Barcelona: Fundació Caixa de Catalunya, 1992.

3 J. MINGUET, *El Manifest groc. Dalí, Gasch, Montanyà i l'antiart*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Galàxia Gutenberg-Fundació Joan Miró, 2004, p.17.

4 Josep PLAYÀ, «Dalí i Miravittles, profetes i empordanesos», dins *La revolució...*, p. 225-231.

diferenciades i que partia d'una doble dialèctica d'oposició: d'una banda, l'enfrontament de classe entre el proletariat i la burgesia i, de l'altra, la confrontació nacional entre Catalunya i Espanya. Aquesta formulació, com veurem, tingué una extraordinària influència en l'obra teòrica de Miravittles.

La primera etapa de la revolució burgesa, segons Maurín, fou menada pels industrials catalans que volien imposar la seva hegemonia en un estat on dominava la gran propietat agrària i on imperava un capitalisme retardatari i subordinat en l'àmbit de les relacions internacionals. La incapacitat d'aquesta burgesia per imposar-se, condicionada per la necessitat que tenia de l'aparell repressiu de l'estat a l'hora de frenar el creixent moviment obrer, portà al col·lapse del règim monàrquic. D'aquesta manera, el 1931 s'inicià una nova fase històrica caracteritzada per la formació d'un nou bloc social hegemònic, integrat per la classe obrera, la pagesia i la petita burgesia sostenidora del moviment d'emancipació català. La importància que hi tenia la classe obrera en aquest nou bloc havia de servir, no per assajar la revolució democràticoburguesa que històricament els industrials catalans no havien aconseguit imposar, sinó per passar directament a la tercera etapa: la revolució socialista. De les realitzacions d'aquest procés revolucionari final, Maurín destacava l'alliberament de les nacionalitats, pel fet que considerava que l'Estat espanyol no s'havia estructurat com a estat nació a causa d'un migrat desenvolupament industrial. A més a més de defensar la noció leninista d'autodeterminació dels pobles, Maurín optà per una via separatista com a pas previ a la constitució d'una unió federal espanyola, ja que pensava que no era possible canviar l'antic aparell de l'estat monàrquic, unitari i centralitzat sense canviar-ne abans l'estructura.

A la influència que Miravittles rebé en aquella època de les tesis maurinistes caldria afegir-hi també la fascinació que ell tenia pel personatge. De fet, Maurín tenia una personalitat fascinant, avalada per la seva trajectòria política. Mestre d'escola de formació, es vinculà inicialment a la Confederació Nacional del Treball (CNT) i en qualitat de delegat d'aquest sindicat llibertari assistí a Moscou, el 1921, al congrés constituent de la Internacional Sindical Roja. Partidari de l'experiència soviètica, s'afilià al Partit Comunista d'Espanya, l'any 1924, però va sortir-ne per fundar el Bloc Obrer i Camperol (1930), del qual en fou màxim dirigent i teòric. El seu coneixement del leninisme, per tant, no era només llibresc, sinó que partia d'una experiència directa del procés revolucionari soviètic i anava lligat al combat polític directe i quotidià. Una circumstància, aquesta de la duplicitat entre pensador i home d'acció, que Miravittles també pretenia emular⁵.

Per què sóc comunista i altres escrits revolucionaris

Els paral·lelismes i punts de contacte amb la visió maurinista del procés històric i polític contemporani es poden constatar en diferents textos de joventut de Miravittles. Així, en l'opuscle *Per què sóc comunista?* (sense datar), intenta fer una fonamentació teòrica del seu pensament. Va dividir el text en dues parts. Una de més teòrica, dedicada a la descripció del materialisme històric i a l'exposició dels tres grans cicles de la civilització humana (l'esclavisme, el feudalisme i la revolució burgesa), i una altra, més estrictament política, dedicada a l'anàlisi de la concreció d'aquesta evolució a l'Estat espanyol i a Catalunya. Tal com explica ell mateix al principi del text, la noció (pròpia del marxisme) de l'existència de grans cicles de llarga durada que evolucionen progressivament li havia servit per entendre com és que la història es podia repetir (és a dir, que existissin unes constants històriques que es repetien fins que no s'arribés a un nou cicle) i que, al mateix temps, hi hagués també una renovació constant, un progrés. Aquest aspecte del marxisme l'incorporà al seu bagatge intel·lectual de per vida, més enllà dels canvis ideològics que experimentà i més enllà de la seva adscripció a opcions polítiques enfrontades a aquesta ideologia. Efectivament, l'interès per la història i l'anàlisi d'etapes de llarga durada per entendre el present foren quelcom més que reminiscències de la seva formació juvenil.

Ja en aquest opuscle d'exposició del marxisme, assenyala el caràcter de classe que tenia tota cultura. Un aspecte que aprofundí en un altre llibre, *Contra la cultura burgesa* (1931), més extens i ambiciós que el títol anterior. La idea central era que la cultura dominant a la Catalunya de l'època era una cultura burgesa perquè era reflex de la societat que l'havia generat. Això li servia per criticar l'actitud dels anarquistes de culturitzar la classe obrera sense exercir cap crítica sobre el caràcter de classe de la cultura que ell mateixos promovien. En canvi, reivindicava la posició crítica de Salvador Dalí, que ell considerava «una crítica marxista», encara que impugnava els pressupòsits surrealistes dalinians: «En el pla de la filosofia, en efecte, no hi ha res més oposat al marxisme que el freudisme» (p. 55).

En aquells moments, Miravittles intentava fer compatibles els postulats revolucionaris amb la renovació estètica avantguardista i arribà a organitzar, com a BOC, el 1931, una conferència a Barcelona amb René Crevel i Salvador Dalí, presentada pel propi Miravittles, que s'esforçà a remarcar que, malgrat la diferència d'estratègies entre els surrealistes (que volien un canvi interior de la persona) i els comunistes (que volien un canvi socioeconòmic), ambdós corrents coincidien en el seu odi envers la burgesia i en el seu propòsit de derrocar-la del poder.

Les formes avantguardistes encara es podien percebre en *El ritme de la revolució*, (publicat el 1933, però que recollia sobretot articles d'anys anteriors).

Especialment en la forma d'alguns articles, en la frase provocadora i irreverent, i en la caricaturització extrema de l'adversari. L'aspecte avantgardista del volum quedà reforçat per la inclusió d'uns dibuixos de Dalí realitzats els anys vint que l'artista havia donat a l'òrgan de premsa del BOC, *L'Hora*, quan era «membre de ple dret» del partit⁶. En aquest llibre, pel seu caràcter de recull d'escrits anteriors i ordenats després d'un cert temps pel mateix autor, Miravittles va poder presentar d'una manera sistemàtica el seu pensament d'aquella època. Ja des del pròleg manifestà la seva decepció envers els republicans catalanistes que havien estat els seus companys d'armes durant la dictadura primoriverista, Macià inclòs. Els acusava de no haver defensat la República Catalana fins al final (posició que el BOC havia defensat gairebé en solitari) i d'haver acceptat la seva conversió en Generalitat de Catalunya, després d'una solució pactada amb el govern republicà de Madrid. Els líders republicans no havien «nascut per l'acció heroica» i, per això, els contraposava als seus tres grans referents revolucionaris: Martí Vilanova, Giménez (un anarquista catalanista que participà al complot de Prats de Molló i que morí a la presó) i Joaquim Maurín. Després de la pretesa claudicació republicana, només la classe obrera podia recuperar el ritme revolucionari.

La crítica envers Macià havia estat molt més contundent, ja des del mateix títol, en un llibre aparegut abans, el 1932, *Ha traït Macià?*, (però segurament escrit després dels textos inclosos en *El ritme...*). La temàtica, però, era la mateixa: la claudicació d'ERC i la responsabilitat de Macià per no haver defensat la República Catalana fins al final. I del mateix 1932 és també *De Jaca a Sallent*, on el discurs històric té un pes molt notable. A diferència d'altres, no era cap recull d'articles, sinó un gruixut volum. Dividit en dues parts, mig llibre registrava les transformacions històriques universals que des de Luter i Cromwell van dur a la revolució democràtica burgesa i a la concreció que aquesta gran transformació (inacabada) prengué a l'Estat espanyol. La resta era dedicat a l'anàlisi dels fets de principis de la dècada dels trenta ja explicats. Així, doncs, veiem com ja aparegué aleshores el recurs d'explicar la «història immediata» (com en diríem ara) vinculada a una explicació històrica d'una etapa de llarga durada, que es convertí en una constant de la seva obra.

Apunts sobre l'impacte del leninisme al primer terç del segle XX

L'adscripció de Miravittles al moviment leninista fou feta en uns moments àlgids del moviment, gràcies al prestigi adquirit pel triomf revolucionari soviètic el 1917. La consigna de «fer com a Rússia» tingué, durant la dècada dels anys

vint, un gran predicament arreu del món entre els qui aspiraven a un canvi social radical, però també entre els que vinculaven aquesta aspiració revolucionària a un procés d'alliberament nacional. La valoració que el leninisme feia dels moviments que ara anomenaríem sobiranistes (fruit de les necessitats derivades d'iniciar un procés revolucionari en un imperi plurinacional com el rus) el convertiren en un corrent heterodox en relació amb la tradició marxista clàssica encarnada per la Segona Internacional. Una heterodòxia que fou especialment valorada en aquelles societats com la catalana en què, a més de fortes divisions socials, tenien plantejada una greu problemàtica nacional.

Una de les grans figures del moviment fou, com ja s'ha dit, Joaquim Maurín, que exercí una influència directíssima envers el jove Miravittles. Però també hem parlat de la influència que damunt de Miravittles tingué Martí Vilanova, organitzador d'un dels primers nuclis leninistes a Catalunya i un dels dirigents del complot de Prats de Molló. I és que l'adscripció leninista no era res excepcional entre els components del grup «Estat català», de Macià. A part del mateix Miravittles i de Vilanova, caldria afegir-hi Miquel Ferrer, Josep Rovira, Abelard Tona i Nadalmal, i Josep Carner-Ribalta, autor del llibre de memòries *De Balaguer a Nova-York passant per Moscou i Prats de Molló* (1972). I és que durant la lluita contra la dictadura de Primo de Rivera, en el si dels sectors independentistes (dits aleshores «separatistes» i decidits partidaris de la lluita armada) es produí una deriva cap a posicions leninistes. Això arribà a ser recollit pels analistes d'aquella època, com Ferran Soldevila, que des de les pàgines de la *Revista de Catalunya* va constatar, poc abans de la proclamació republicana de 1931, «l'esllavissament cap al comunisme dels elements que representaven la màxima afirmació catalanista». Entre aquests elements encara caldria sumar-hi d'altres noms adscrits a grups diferents, com el de Jordi Arquer i, sobretot, Andreu Nin.

El primer, Arquer, membre fundador del BOC, féu una antologia de clàssics del pensament marxista sobre la qüestió nacional a *El comunisme i la qüestió nacional i colonial* (1930), a partir de la qual elaborà una adaptació original a *Los comunistas ante el problema de la nacionalidades ibéricas* (1932). El segon, Andreu Nin, ha estat ben valorat en l'àmbit del pensament polític com un dels autors i dirigents polítics marxistes més rellevants de la primera meitat del segle XX. Nin, com Maurín, era també un mestre d'escola i un dirigent sindicalista afiliat a la CNT que combinà reflexió i acció política, i que conegué directament l'experiència soviètica. Sobre aquest darrer punt es pot dir que fou qui la va conèixer més bé que ningú (a Catalunya), ja que visqué a Moscou pràcticament durant tota la dècada dels anys vint, on arribà a ser membre del comitè executiu i secretari general adjunt de la Internacional Sindical Roja. A la capital soviètica, formà part d'un corrent crític amb l'emergència del poder de Stalin i, per això, patí un ostracisme polític, raó per la qual retornà a Barcelona el 1930. D'aquesta nova dècada són les seves obres teòriques principals *Les dictadures dels nostres*

dies (1930) i *Els moviments d'emancipació nacional* (1935). En aquest darrer llibre defensà que només la classe obrera podia dur a terme l'alliberament nacional de Catalunya per mitjà de la revolució democràtic-socialista, ja que la burgesia formava part de l'oligarquia de l'estat absorbent. La fusió entre revolució social i alliberament nacional i, especialment, la seva vindicació del moviment d'emancipació catalana no responia a una qüestió conjuntural, sinó a una convicció profunda, com ho prova la seva adscripció als grups intel·lectuals de l'època que dirigien un ampli moviment de recuperació i normalització cultural. Pel que fa al seu enquadrament polític, junt amb Maurín, fundaren, el 1935, el Partit Obrer d'Unificació Marxista, resultat de la fusió de l'Esquerra Comunista, que ell mateix havia fundat el 1932, i del BOC de Maurín.

Tot aquest seguit de personalitats i d'organitzacions marxistes fins ara esmentades del primer terç de segle es caracteritzà per uns fonaments teòrics i polítics molt diferenciats envers l'ortodòxia del PCE (que tenia una migrada implantació al Principat de Catalunya). La qüestió de la sobirania nacional catalana fou un punt nítid de diferenciació. No en va el reconeixement d'aquesta realitat nacional també comportava admetre l'existència d'una correlació de forces específica del cas català i, per tant, plantejava la necessitat d'una política d'aliances pròpia per assolir els objectius revolucionaris. Així, aquests marxistes «heterodoxos» es destacaren també (a part de la seva sensibilitat envers la qüestió nacional) per llur afinitat amb el moviment anarcosindicalista, ja que molts d'ells hi havien ocupat càrrecs directius.

Tampoc el PSOE tingué una implantació molt significativa en aquesta època, especialment al Principat, on la seva reticència envers la realitat nacional i la seva posterior implicació amb la dictadura de Primo de Rivera li valgueren moltes crítiques i estimularen la formació d'organitzacions socialistes d'obediència catalana, d'entre les quals destaca la Unió Socialista de Catalunya, fundada el 1923. En aquesta organització confluïren diferents dirigents que elaboraren formulacions teòriques de base marxista i leninista estretament lligades a l'alliberament nacional català, d'entre els quals cal destacar Rafael Campalans i Manuel Serra i Moret. Aquest darrer, amb una formació marxista molt sòlida, defensà un ideari nítidament sobiranista (com ho palesa la seva adhesió incondicional a la República catalana proclamada per Francesc Macià el 1931) i es caracteritzà també per la consideració de la democràcia política com a valor a defensar per part de les classes populars, malgrat la seva gran admiració personal per la revolució soviètica. Quan Joan Comorera assumí la direcció de l'USC, començà un distanciament progressiu entre tots dos dirigents, que va créixer el 1936 amb el procés d'unificació de l'USC, del Partit Català Proletari, del Partit Comunista Català i de la Federació Catalana del PSOE, per tal de constituir el Partit Socialista Unificat de Catalunya, adherit a la Tercera Internacional i amb una vinculació orgànica (per bé que autònoma) amb el PCE. El 1940, Serra i

Moret fou expulsat d'aquella organització i va contribuir a fundar, el 1946, el Moviment Socialista de Catalunya, que presidí i on coincidí amb dirigents més joves, com ara Josep Pallach, pedagog i llicenciat en història, que provenia del BOC i del POUM, i que també fou autor d'una extensa obra política d'una important dimensió teòrica que encara s'ha d'estudiar en profunditat. Per la seva banda, Comorera compta així mateix amb una producció política en la qual l'anàlisi històrica hi ocupa un lloc preeminent. La seva defensa de les tesis leninistes sobre l'autodeterminació, feta en articles esparsos, partia del text de Stalin *Marxisme i qüestió nacional*. Comorera fou expulsat del partit el 1949 per la reivindicació d'una política pròpia i plenament autònoma de la direcció del PCE.

L'opció frontpopulista i la guerra civil de 1936-39

El mateix any 1933, quan va aparèixer *El ritme...*, Miravittles va patir una profunda crisi ideològica que ell mateix va explicar molts anys després⁷. La presa del poder de Hitler a Alemanya, el mes de gener, féu que es replantegés el seu posicionament polític, cada cop més crític amb el BOC (molt radicalitzat i enemistat amb tots els altres grups). Ell es manifestava partidari d'una unió de les esquerres i dels partits progressistes contra el feixisme, sense, però, els comunistes ortodoxos; una posició que el BOC no compartia, ja que era partidari d'un front revolucionari. Això provocà, a la primavera del 1934, la seva baixa del partit i l'afiliació a Esquerra Republicana de Catalunya. En el si d'aquesta organització estructurà el grup «Spartacus» i creà l'editorial ACER (Acció Constructiva d'Esquerra Republicana). L'adveniment del 6 d'octubre i de la repressió subsegüent possibilità que, en plena clandestinitat, Miravittles disposés d'uns quants mesos per escriure *Crítica del 6 d'octubre*, a la mateixa editorial ACER.

Es tracta, doncs, d'un llibre fet exprés i ben meditat. Els fets revolucionaris del 6 d'octubre són vinculats, com ja havia fet en el llibre anterior, a una etapa de llarga durada. Però, en aquesta ocasió, el fil que segueix no és el del desenvolupament històric mundial, sinó el català. Efectivament, gairebé la meitat del llibre és una història de Catalunya centrada en la seva difícil relació amb Espanya, que arrenca ja en els temps medievals. El gruix principal, però, el constitueixen els fets de la història del XIX i dels primers decennis del XX. L'altra meitat del volum és dedicada a l'anàlisi dels esdeveniments d'ençà del 14 d'abril de 1931. Segurament és una de les mostres més clares de conreu de la història contemporània pròpia realitzada al primer terç del segle XX. Segons ell, calia superar la divisió, en forma de síntesi, entre aquells posicionaments so-

7 *Homes i dones de la meua vida*, p. 161-162.

biranistes, independentistes o nacionalistes i aquells que aspiraven a exercir una hegemonia catalana en la política espanyola. La fórmula política l'havia trobada Lluís Companys, el gran protagonista polític del 6 d'octubre, que en la seva declaració feta al balcó de la Generalitat havia realitzat «la fusió en una mateixa exaltació ideal del ferment nacionalista i del ferment hegemònic»(p. 251). En aquest llibre, doncs, Miravittles hi féu un replantejament polític i ideològic molt profund. Així, ERC, a la qual havia criticat tant (cosa que, segons ell, el legitimava per judicar-la millor) era l'organització política de les «classes populars coincidents» (p. 123), Macià no havia estat mai separatista (p. 106), Companys era «l'home que ha de portar la nostra nau al port de la victòria» (p. 217) i Badia i Dencàs, responsables reals, segons ell, d'una deriva nacionalista perillosa, havien estat víctimes «del miratge que determina tota situació revolucionària»(p. 117). El 6 d'octubre venia a «tancar dignament un període d'errors» (p. 216).

Aquest replantejament afectà també els seus referents teòrics. Sense acabar d'abandonar completament l'esquema marxista i maurinista, va seguir les grans etapes de la història de Catalunya definides per Ferran Soldevila, a qui considerava, junt amb Antoni Rovira i Virgili, «l'historiador més seriós del nostre poble» (p. 249). No hi ha dubte, doncs, que Miravittles, en aquesta obra, féu un treball de veritable historiador, encara que doblat de polític, com ell mateix reconeixia. I fins i tot s'atreví a fer un primer assaig del que ara en diríem prospectiva. Valent-se de les tesis demogràfiques de Josep A. Vandellós i del llibre de Carles Pi Sunyer *L'aptitud econòmica de Catalunya*, dibuixà una Catalunya de l'any 2000 en la qual més de la meitat de la població era d'origen forà i que es podia cohesionar socialment gràcies al seu desenvolupament econòmic.

L'esclat de la Guerra Civil, el 1936, i la posterior assumptió del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya motivaren que Miravittles desenvolupés una activitat febril. Tingué més recursos que mai per poder incidir en el curs dels esdeveniments i els va saber utilitzar amb intel·ligència i amb notable efectivitat, per més que no assolís el seu objectiu últim de canviar el curs de la guerra. No tractarem aquí amb detall la seva actuació davant del Comissariat, feta ja en d'altres obres, però sí que convé remarcar el pes polític que tingué en aquell moment bèl·lic i revolucionari. Cal assenyalar que, arran de la insurrecció dels militars nacionalistes espanyols, arribà a assumir la secretaria del Comitè de Milícies Antifeixistes. Un nomenament que segurament només fou possible pel coneixement que els diferents dirigents obrers tenien de Miravittles i del prestigi que encara devia conservar entre els nuclis obreristes. El seu paper degué ser molt important en la decisió de dissoldre l'esmentat comitè i fer que els principals partits i sindicats obrers s'integressin en el govern de la Generalitat, ja que posteriorment li fou confiada la responsabilitat del Comissariat de Propaganda, concebut com un organisme clau en la lògica bèl·lica en què s'havia entrat.

Pel que fa a l'estricta producció escrita de Miravittles durant aquest període, cal assenyalar que fou molt abundosa i que, inevitablement, va estar marcada pel seu caràcter publicístic. El tipus d'escriptura més reflexiva i analítica que havia iniciat amb les obres anteriorment analitzades s'interrompé i no es va reprendre fins a l'exili, a principis de la dècada dels quaranta.

El resultat advers de la Guerra Civil, el 1939, motivà el seu exili a París junt amb el govern català. De fet, la seva activitat a la capital francesa fou una mena de continuació del que havia fet des del Comissariat, però, naturalment amb uns mitjans molt més limitats i amb més competències organitzatives. La Generalitat, per poder actuar amb una certa cobertura legal va crear un organisme, la *Layetana Office*, que li va permetre actuar com a govern a l'exili. Així, amb uns recursos molt i molt limitats, no tan sols va intentar atendre les necessitats més bàsiques de la immensa massa de refugiats, sinó que assajà de mantenir obert també un front de combat ideològic. En aquesta orientació, Miravittles féu, durant el període 1939-40, nombroses col·laboracions a la premsa francesa i tingué un paper decisiu en la publicació del periòdic *El Poble Català*. Fou aleshores que el president Companys li encarregà la redacció d'una història de la guerra civil per tal de poder donar una versió pròpia del desenvolupament del conflicte. Aquesta història, però, no va poder veure la llum com a tal, per bé que diferents obres aparegudes al final dels anys setanta com ara *Episodis de la guerra civil espanyola* o, fins i tot, la sèrie *Gent que he conegut* i d'altres responguessin a una intenció similar. L'ocupació nazi de França motivà la fugida de Miravittles cap al sud, fins que el 1941 va poder embarcar-se cap a Mèxic (via Alger i Nova York), com ell mateix ha explicat⁸.

L'exili i l'esclat de la guerra freda

Profundament afectat per la ràpida caiguda de França davant les tropes alemanyes, inicià l'escriptura (el 1941, des de Casablanca) d'un llibre on s'interrogava sobre les causes d'aquesta ensulsiada, que finalment es titulà *Muerte y resurrección de Francia. Causas profundas de la derrota de Francia y sus condiciones de resurgir* (1943) i va col·laborar, durant tot el seu exili mexicà (1941-45), amb la *France Libre* de De Gaulle.

La seva obra més ambiciosa de tot aquest període fou *Geografía contra geopolítica (El porqué de las dos Guerras Mundiales)* (1945). Es tracta d'un llibre de 335 pàgines amb una quarantena de mapes, on féu una extensa anàlisi de les polítiques exteriors de les grans potències durant la primera meitat del se-

8 *D'Europa a Amèrica. Dietari d'exili (1941-1945)*, Barcelona: Proa, 2009.

gle XX. La seva intenció principal era demostrar que les teories geogràfiques de les grans potències elaborades al principi de segle, que prengueren el nom de «geopolítica», condicionaren el resultat de la primera i la segona guerra mundials. El resultat d'aquesta darrera fou, segons ell, la prova «del fracàs de la geopolítica i el triomf de la geografia pura i simple». El llibre consta de set parts, la darrera de les quals és dedicada a analitzar com l'URSS va aconseguir una posició predominant en el complex mundial. Precisament en aquesta part és on trobem una conclusió decisiva per entendre la trajectòria posterior de Miravittles. Segons ell, l'URSS era, després de la derrota alemanya, la potència més ben situada estratègicament per esdevenir hegemònica a nivell mundial. Aquesta constatació era per ell motiu de gran inquietud. Cal recordar que havia viscut l'espectacular ascens dels comunistes ortodoxos durant la Guerra Civil i havia vist amb molta preocupació el pacte germano-soviètic que va precedir la Segona Guerra Mundial. No ha de sobtar gaire, doncs, el seu fervent alineament amb les tesis atlantistes, que es veié reforçat amb la seva instal·lació, el mateix 1945, als EUA.

La instal·lació de Miravittles als EUA, a partir del maig del 1945 i fins al 1963 (amb un interval d'estada al Brasil de dos anys), li serví per fixar el que en podríem dir la seva «ideologia de maduresa». Hem vist que, ja en els moments de la seva arribada, temia que l'URSS esdevingués la potència hegemònica mundial. Així mateix, després de la traumàtica experiència de la guerra no era gens partidari de les transformacions violentes i havia refermat la seva convicció democràtica. El contacte amb la realitat nord-americana li oferí, segons confessió pròpia, una mostra de com en el si d'una societat capitalista podia existir un reformisme social (que a l'Europa desenvolupada no es generalitzà fins a la reconstrucció de la postguerra mundial). Ell sintetitzà el seu horitzó polític, anys més tard, amb la idea que la riquesa i la llibertat era el que feia possible una justícia social sense haver de recórrer a la violència⁹.

Amb aquest bagatge ideològic, el seu posicionament durant la Guerra Freda (que esclatà immediatament després del segon gran conflicte mundial) fou aferrissadament atlantista, fins al punt d'arribar a proposar (sense èxit), el 1950, la creació d'una força de combat integrada per exiliats republicans que actués al costat dels nord-americans en la guerra de Corea.¹⁰ Ara bé, tant aquesta proposta com la línia que adoptà al llarg de la Guerra Freda féu que es distanciessin del seu posicionament fins i tot aquells elements d'esquerra explícita-

9 *Episodis de la Guerra Civil espanyola*, Barcelona: Pòrtic, 1972, p. 12.

10 Jordi GUIXÉ, «Catalans a Corea: les propostes militars d'un exiliat 'd'esquerres'», *L'Avenç* 245 (març 2000), p. 64-69.

ment antisoviètics, però que mantenien una actitud crítica envers la política exterior nord-americana.

En els moments de fer la seva proposta sobre la guerra de Corea, Miravittles ja s'havia desvinculat del govern de la República espanyola a l'exili per al qual havia començat a treballar el 1946, gràcies a la bona relació personal amb el president basc José Antonio Aguirre. Cal tenir ben present que en aquesta estructura governamental havia arribat a tenir funcions de gran responsabilitat, com ara la direcció de la revista *Spanish Information*, la representació oficiosa del govern republicà davant els EUA o la condició d'observador a la ONU. El poc èxit de la seva proposta evidència un cert aïllament de les seves posicions també en el si dels exiliats republicans, perquè cada cop més s'acostaven a una sortida possibilista del franquisme. Ja en l'informe *The Marshall Plan and Franco*, publicat el març del 1947 a *Spanish Information*, vinculava el possible desenvolupament econòmic de l'Estat espanyol a un procés democratitzador. Aquesta idea, amb més dades i amb major perspectiva la desenvolupà a *A Report on the economic and financial situation of Franco Spain* (1950)¹¹. Amb el desencís general que existí entre els republicans pel reforçament del règim franquista motivat pel pacte amb els EUA del 1953 i per l'admissió de l'Estat espanyol a l'ONU el 1955, Miravittles assajà una opció possibilista d'acostament envers els monàrquics que s'avenien a una situació democràtica. Fou aleshores, el 1958, que redactà un missatge per a don Joan de Borbó.

El retorn

Finalment, el 1963 va poder retornar. Ell mateix ha explicat que en aquesta decisió hi va tenir un gran pes el fet que s'havia tornat a casar i que havia començat a tenir fills que volia educar en el si de la cultura i de la societat catalanes. Indubtablement això va tenir el seu paper, però la intenció de tornar venia d'una colla d'anys abans, cosa que evidència que la raó profunda era una altra. Segurament a la «voluntat de retorn» pròpia de tot exiliat, en el seu cas, s'hi devia afegir la convicció que així podria contribuir a accelerar des de l'interior el procés de democratització. Després d'una breu estada a Madrid (imposada per les autoritats franquistes per autoritzar el seu retorn) es traslladà a Catalunya i, després d'una breu estada a Roses, s'instal·là a Barcelona, on desenvolupà una intensa activitat periodística.

Els primers temps foren d'adaptació i de treball febril, raó per la qual no va poder publicar cap llibre al llarg dels anys seixanta. Amb el canvi de

11 Foren publicats a J. MIRAVITLLES, *Informes sobre l'economia franquista de postguerra* [a cura de Francesc Roca], Catarroja: Afers, 2008.

dècada, però, les coses canviaren notablement. Ja a principis dels setanta va publicar, de la mà del seu amic l'editor i polític Josep Fornas, dues obres dins una col·lecció titulada «Els meus arxius», que suposaven la culminació de treballs iniciats molts anys abans: *Barcelona latitud Nova York, longitud París* (1971) i *Episodis de la guerra civil espanyola* (1972). Malauradament, però, només van aparèixer els dos títols esmentats. En el primer, *Barcelona latitud...*, ja des del mateix títol es fa un homenatge als tres centres formatius claus de la seva vida i els intenta unir més enllà de simples moments d'un períple personal. Tot i que en el títol es diu que és un assaig econòmic, en realitat és la seva particular visió del procés històric català des dels orígens més antics fins al període contemporani. Representa la culminació de la seva reflexió històrica iniciada ja als anys trenta i mai no interrompuda del tot. Sobretot la primera part, que ocupa 248 pàgines, que és la que considerem aquí. Ja durant l'exili intentà escriure una història de Catalunya «diferent», on intentava defensar una mena de tercera via entre les tesis sobiranistes i les del nacionalisme espanyol, però que no passà d'un extens esquema d'una trentena de pàgines. Era la via que defensava el catalanisme possibilista del moment que no desitjava un enfrontament directe, per infructuós, amb el règim franquista. Una línia que, a l'interior, tingué com a principal referent teòric Jaume Vicens Vives, mort sobtadament a l'inici dels anys seixanta i autor d'un llibre emblemàtic: *Notícia de Catalunya* (1^a ed. 1954; 2^a ed. augmentada, 1960).

Aquest llibre de Miravittles, del 1971, és una versió substantivament diferent de l'esquema fet a l'exili. Molt més extens i sòlid, sense a penes programa polític, *Barcelona latitud...* sembla respondre més al fruit de la satisfacció personal de poder presentar de manera sistemàtica les seves idees sobre la història del país, madurades amb el pas dels anys, que no una obra pensada per a una actuació política concreta (molt difícil d'exposar encara en aquells moments, en plena vigència de la censura i amb un règim dictatorial que encara no s'havia començat a enfonsar). Certament, la seva anàlisi és de caire polític-econòmic, fins al punt que el mateix Miravittles hi arriba a afirmar l'encert de l'anàlisi històrica feta pel marxisme. Però immediatament afirma que la visió d'aquest corrent de pensament té seriosos límits i, per això, reivindica la importància dels determinants demogràfics («necessaris» en tota explicació, però no «suficients»), de la psicologia col·lectiva i del valor del factor humà. Insisteix especialment en aquest darrer extrem, fins al punt d'afirmar que Catalunya només ha pogut comptar amb un sol factor de progrés, l'home, «decisiu en la formació de la col·lectivitat catalana». La importància envers el subjecte i la mentalitat col·lectiva en què s'ha format, el porta a concedir molta importància a l'obra de Carles Pi Sunyer *L'aptitud econòmica de Catalunya* (de la qual n'arriba a reproduir pàgines senceres). No és, però, aquest l'únic nom de referència que utilitza. Al llarg de l'obra hi apareixen també els noms de Ferran Soldevila, Pierre Vilar i, sobretot,

Jaume Vicens Vives (de qui pren nombrosos fragments de *Notícia de Catalunya*). És, però, el sociòleg nord-americà A. F. K. Organsky qui li facilita l'esquema evolutiu de tota nació (format per tres períodes consecutius: el dinàstic, el burges i el modern), que Miravittles aplica al cas català (i espanyol). Segons ell, els determinismes geogràfics, històrics i de mentalitat van possibilitar que a Catalunya sorgís una societat burgesa dins l'estructura de l'Estat dinàstic espanyol. La burgesia catalana, doncs, jugà un paper de motor de canvi a Catalunya i Espanya, fins al punt d'estar a punt d'aconseguir passar de l'Estat dinàstic espanyol a un Estat burgès modern. Miravittles analitza les fases d'aquesta revolució burgesa i de la importantíssima participació catalana en el procés (Corts de Cadis, Revolució del 1868, Primera República), però posa una especial atenció al segle XX. La seva conclusió és que «des del 19 de juliol de 1917 fins al 19 de juliol de 1936, s'havia recorregut una trajectòria històrica que en altres països ha trigat segles». Una tesi molt similar a la que havia exposat als anys trenta a *De Jaca a Sallent* (per bé que aleshores ho deia referint-se a un període encara més curt, del 1930 al 1932), cosa que ens permet veure com l'anàlisi històrica de fons no havia canviat tant d'ençà de la seva joventut. El que havia canviat sobretot era la percepció de la possibilitat d'un canvi revolucionari, del signe que havia de tenir i de l'actuació política que calia adoptar en conseqüència. Per al Miravittles dels anys setanta «el paper històric del capitalisme, fill de la burgesia, no fa més que començar malgrat les il·lusions socialistes». D'aquí que «els règims que han triomfat a diferents parts del món sota aquest nom, només són 'capitalismes d'Estat', fruit d'un complex feudal tan exclusiu i hermètic que no deixa sorgir la burgesia revolucionària».

Certament un cop va haver retornat va aconseguir publicar moltes més obres que no les citades. Les més rellevants foren les que tendiren a recuperar la memòria històrica de l'etapa de la guerra civil. Ja hem esmentat *Episodis de la guerra civil espanyola*, però les que tingueren un major impacte públic foren les constituïren la sèrie *Gent que he conegut*, iniciada amb un primer llibre d'aquest mateix títol del 1980, al qual seguiren *Més gent que he conegut* (1981) i *Homes i dones de la meva vida* (1983). Per bé que tots aquests llibres van constituir una contribució decisiva en el procés de recuperació de la memòria històrica i són unes obres cabdals en la seva trajectòria intel·lectual, cap no permet veure tan clarament com *Barcelona latitud...* el pòsit que la influència del marxisme encara exercí en la producció intel·lectual de l'etapa final de la seva vida. Un fet que contrasta vivament amb les opcions polítiques que féu aleshores. Si bé encara en el moment de la transició política donà suport a Esquerra Republicana de Catalunya, poc temps després passà a l'Esquerra Democràtica de Catalunya de Ramon Trias Fargas, que posteriorment s'integrà a Convergència Democràtica de Catalunya, el partit de Jordi Pujol, primer president de la Generalitat post-franquista. El cas de Miravittles i el d'altres que, com ell, marcaren distàncies

amb les organitzacions polítiques d'explícita filiació marxista (o que, fins i tot, s'hi oposaren), però que en l'àmbit intel·lectual en quedaren fortament influïts, demostra l'alt grau d'incidència que aquest corrent de pensament exercí en l'àmbit de les idees al llarg de tot el segle XX, tant en una dimensió catalana com internacional.